

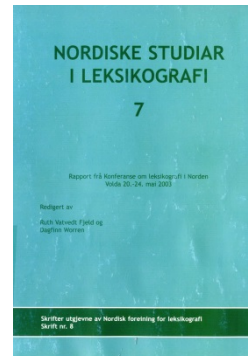
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Färgen grå och grå som efterled i sammansättningar i SAOB

Forfatter: Ann-Kristin Eriksson

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 7, 2005, s. 106-119
Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden, Volda 20.-24. maj 2003

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ann-Kristin Eriksson

Färgen grå och grå som efterled i sammansättningar i SAOB

Grey means movement, that the room in which you find yourself is a place for transport and flux, commented an art historian on the occasion of the inauguration of the Metro in Copenhagen in 2002. The article *grå* (grey) in SAOB, written in 1929, mentions ashes, unpainted buildings, old age, lack of cleanliness and the colour is described as dusky, lifeless, shabby, etc. Apparently, there has been a change in the attitude toward and the conception of the colour *grey*. In this article *grå* (grey) as last element in compounds in SAOB is studied. Examples from SAOB and modern concordances are presented, various types of definitions are compared and an attempt to systematize the actual writing of the definition of the word *timmergrå* (timber-grey) is made. The modern usage of *-grå* in words such as *förortsgrå*, *välståndsgrå* is discussed. This usage is quite productive in newspaper text.

1 Inledning

För att beskriva omvärlden används ofta färgsymbolik. En intetsägande miljö, en vardag utan händelser, en människa som inte gör så mycket väsen av sig beskrivs som grå. Är denna föreställning om vad färgen grå symboliserar allenaordande? Bilder i modetidningar, heminredningskataloger, trädgårdshandböcker och skyltfönster m.m. visar på något annat.

När Köpenhamns metro skulle invigas i oktober 2002 inledde konstvetaren och kritikern Pontus Kyander sitt reportage i Sydsvenska Dagbladet med orden: «Det är något visst med grått» och fortsatte:

Grått har under de senaste tio åren fått en mer och mer entydig betydelse: grått betyder förflyttning, att rummet du befinner dig i är en plats för transport och genomströmning, både i tid och rum. Alla nya flygplatser jag sett har haft samma grundläggande färgidé: grått, och allra helst en gråhet som definieras av materialen själva. /.../ Köpenhamns nya metrostationer är grå. (SDS 2002: B3)

Färg är först och främst själva färgperceptionen, upplevelsen av färg. Det är i våra inre föreställningar vi vet hur en färg ser ut och vad den signalerar och symboliserar. Kommunalgrått var en symbol för en trist bostad och kanske ett trist liv; nu är det något visst med grått.

Den ordboksredaktör som i Svenska Akademiens ordbok 1929 definierade ordet *grå* speglade den tidens upplevelse av färgen och dess symbolik (inklusive SAOB:s material från 1521). Definitionen innehåller bl. a. dessa formuleringar: färg av nyanser som förekomma på aska, bly, silver, gamla omålade träbyggnader m. m. /.../ en följd av l. vittnande om hög ålder /.../ ss. obestämd o. dunkel l. livlös o. enformig /.../ oansenlig o. tarvlig /.../ bristande renhet.

1.1 Syfte och material

Ett första syfte med artikeln är att undersöka hur definitionerna i SAOB till de ca 100 sammansättningar med *grå* som efterled är formulerade. Jag vill också försöka systematisera ordboksarbetet genom att formulera frågor inför definierandet av ordet *timmergrå*. Spelar kontexten någon roll för betydelsen?

Ett andra syfte är att undersöka färgsymboliken i sammansättningar med *grå*. Kan man spåra en förändring av vår upplevelse av färgen? Vilka förleder används och har använts i dessa färgnyanser och har det skett en förändring av vår perception av färgen grått. För det diakrona perspektivet används exempel från Språkbanken och Presstext.

För att undersöka färgsymboliken har jag gjort enkätundersökningar. Först i artikeln redovisas en del forskning kring färger och sedan följer en redovisning av tre enkäter. Andra delen av artikeln är lexikografisk och innehåller materialet ur SAOB.

2 Forskning kring färgupplevelser

2.1 Det naturliga färgsystemet, NCS

Man har analyserat, bearbetat och databehandlat mer än 50 000 färgbedömningar och resultatet har blivit ett tabellverk som fysikaliskt definierar färgprover till 16 000 färgbeteckningar enligt NCS, Natural Color System, som är svensk standard sedan 1979 och som används inom industrin, måleribranschen m.m. NCS är ett standardiserat kommunikationssystem för färg, som är grundat på psykometriska bedömningar av graden av besläktad likhet med de sex elementarfärgerna.

Gult, rött, blått, grönt, vitt och svart är elementarfärger. De fyra första är kulörta elementarfärger och skalorna mellan dem sätts samman till en färgcirkel. Likheten mellan en mellanliggande färg och de kulörta elementarfärger den kan vara besläktad med kallas kulörtonen, alltså utan inblandning av de okulörta elementarfärgerna svart och vitt. Kulörheten är en skala som anger graden av kulörton i förhållande till graden av svart och vitt. För att grafiskt åskådliggöra det senare förhållandet används en färgtriangel. Beskrivningen av en färgs vithet, svarthet, kulörton och kulörthet görs med hjälp av en matematisk formel på grundval av fakta från cirkeln och triangeln. Färgen 4060-Y90R är en mörkt röd färg (90 % R) med en aning gult (10 % Y) i. 4060 anger kulörtheten, dvs 40 % vitt och 60 % svart (R = red, Y = yellow). (Ahnlund 1986)

2.2 Färgupplevelser

Färgen är en del av vårt tänkande och vetande och utgör en av komponenterna i det informationsflöde som går från omvärlden in i vårt psyke. Färger väcker känslor och tankar och tvärtom för att beskriva tankar och känslor använder vi oss av färger, kanske i synnerhet grått. Hur påverkas vi av färgsättningen i en offentlig miljö?

Vid Arkitektskolan vid Lunds Tekniska Högskola har man undersökt färgers inverkan på hjärnan och hjärtat samt känsloläget hos försökspersoner i ett grått och i ett färgrikt rum (Küller 1995). Stressreaktionerna undersöktes bl. a. i hur hög grad hade personerna kontroll över sin situation? I det grå rummet upplevde försökspersonerna redan från början en tillfredsställande grad av kontroll, medan det tog flera timmar för dem i det färgstarka rummet innan känslan av kontroll infann sig. Männerna kände sig mer stressade än kvinnorna.

Möjligen finns det en medveten koppling mellan den ovan refererade forskningen om fär-

gers påverkan på människan och färgsättningen på miljöer som t. ex. flygplatser, som i sig är stressande och fyllda av stressade människor och då i synnerhet män.

Finns det överhuvudtaget en medveten strävan att välja grått som inredningsfärg för att motverka stress? Har våra negativa associationer i fråga om grått övergått i positiva? Eller rör det sig bara om design och mode uppkommet under senare delen av 1900-talet?

2.2.1 Resultat av tre enkäter

Som nämnts ovan har jag har gjort olika enkätundersökningar för att belysa frågeställningarna. Cirka 75 informanter har använts och varje enkät har besvarats av 25 st, vilket inte är statistiskt tillförlitligt men resultatet ger ett bra diskussionsunderlag. Kön och ålder redovisas efter varje enkät och frekvens är angiven inom parentes.

Enkät 1 hade till syfte att undersöka om folk har ändrat inställning till färgen grå och gällde färgsättning på föremål i vår omgivning.

Enkät 1

Kryssa för de alternativ där du inte kan tänka dig att färgen grå passar.

- köksluckor (4)
- pågatåg (7)
- skor (5)
- tapeter (5)
- kamera (2)
- tvättmaskin (6)
- trädgårdsmöbler (6)
- kaffemugg (2)
- gardiner (5)
- tandkräm (23)
- glasögonbågar (1)
- påslakan (7)

man (12)		kvinnor (13)			
Ålder:	< 21 (9)	21-30 (6)	31-40 (3)		
	41-50 (1)	51-60 (3)	> 60 (3)		

Resultatet visar att grått är tänkbart på allting utom tandkräm. En grå tandkräm ger kanske associationer till sjukdom eller ser helt enkelt oaptitlig ut, fast grå mat lär vara det allra senaste för en matdesigner. Att så pass många inte kan tänka sig grå pågatåg (pendeltåg som utgår från Malmö) tolkar jag som att den lila färgen på dessa är ett med tågen. Pågatåg är kanske per definition lila. Den enkla undersökningen visar att människor inte längre associerar grått med tristess, fattigdom, smuts, ålderdom o. d., utan färgen är tvärtom något man kan tänka sig vilja ha på det mesta.

Den andra undersökningen gällde positiva eller negativa associationer till färgnyanser med *grå* som efterled. Olika personer fick en och samma lista med sammansättningar med *grå* som efterled men med två olika instruktioner. Kan samma ord uppfattas både positivt och

negativt och hur kontextoberoende är orden? Om en sammansättning kan uppfattas olika av olika människor hur ska man då kunna definiera en betydelse och i hur hög grad måste man belysa olika uppfattningar?

Enkät 2

Kryssa för de färgnyanser som ger dig positiva associationer.

Enkät 3

Kryssa för de färgnyanser som ger dig negativa associationer.

Enkät	2	3
☐ pärlgrå	(20)	(1)
☐ askgrå	(3)	(10)
☐ stålgrå	(4)	(9)
☐ apelgrå	(8)	–
☐ dimgrå	(7)	(5)
☐ olivgrå	(8)	(2)
☐ höstgrå	(4)	(12)
☐ molngrå	(4)	(8)
☐ kiselgrå	(4)	(2)
☐ råttgrå	–	(20)
☐ regngrå	(4)	(16)
☐ skymningsgrå	(12)	(4)
☐ naturgrå	(6)	–
☐ dunkelgrå	(5)	(10)
–		
☐ markeringar	(89)	(99)

2

man	(9)	kvinna	(16)		
Ålder:	< 21	(4)	21-30	(4)	31-40 (5)
	41-50	(3)	51-60	(5)	> 60 (3)

3

man	(9)	kvinna	(16)		
Ålder:	< 21	(9)	21-30	(5)	31-40 (0)
	41-50	(6)	51-60	(4)	> 60 (1)

Om man jämför antalet markeringar överväger de negativa associationerna i motsats till enkät 1. Uppenbarligen påverkar förleden oss mer än efterleden. I enkät 1 hade informanten möjlighet att i sitt inre själv färgsätta föremålet men här styr förleden och dess konnotationer upplevelsen. *Pärlgrå* och *råttgrå* dominerar inte oväntat. *Apelgrå*, som väl bara kan ge en enda konnotation (Staffansvisan), uppfattas bara positivt och *råttgrå* bara negativt.

Vad som inte framgår av redovisningen är att en man i åldern > 60 inte kunde tänka sig något positivt med grått, och en kvinna i åldern 41-50 inte kunde tänka sig något negativt. Jag vill också med tanke på tidigare resonemang om färgsättning av flygplatser peka på de 9

negativa markeringarna på *stålgrå*. Stål är ofta det material som används i sådan miljö. Här kan man eventuellt utläsa en könsskillnad. 6 av de 9 markeringarna står kvinnor för.

Det viktigaste resultatet av denna undersökning är att en och samma sammansättning kan ge personer helt olika känslor och tankar och kontexten skapas av var och en, och frågan är då vad orden egentligen betyder.

I nästa kapitel övergår jag till den lexikografiska delen.

3 Färgadjektiv i ordböcker

3.1 Lexikalisk beskrivning av adjektiv

Fjeld 1999 har undersökt definitionerna i olika ordböcker av fyra adjektiv: *liten*, *god*, *blå* och *daglig*. Nedan följer några exempel på hur ordböckerna inleder sin betydelsebeskrivning av *blå*.

Svensk Ordbok: som har färg som liknar klar himmel.

Bokmålsordboka: som har en färg som havet.

Duden Deutsches Universal Wörterbuch: von der Farbe des wolkenlosen Himmels.

The Concise Oxford Dictionary (OED): of the colour between green & violet in the spectrum. Coloured like the sky or deep sea.

OED ger en syntetisk definition, ett mellanting mellan en allmänspråklig och en fackspråklig definition, men Fjeld menar att en icke fackman får ut lite av en sådan definition. De flesta ordböckerna ger en typ av ostensiv definition med hjälp av liknelser med kända referenter. Tyvärr är färgen på hav och himmel väldigt skiftande. Å andra sidan rymmer adjektivet hela det betydelseomfång som vi i vår kultur enats om att kalla den färg himmel och hav har. Fjeld menar att en helt och hållet ostensiv definition varit det bästa, dvs. att man visat ett färgprov, men finns det någon konsensus vad beträffar färgnyans och namngivning?

Med NCS skulle man kunna definiera *blå* med B100 om man avser elementarfärgen. Pondera att man använder färgprover i ordböcker som definition. För att undersöka denna möjlighet klistrade jag upp tre grå färgprover ur färgföretaget Flüggers sortiment på ett papper. Bredvid skrevs fem alternativ för benämning, inklusive Flüggers, och 25 informanter ombads att kryssa för det alternativ som bäst motsvarade färgnyansen. Flüggers benämning är understruket i resultatlistan.

Enkät 4

Kryssa för det alternativ som bäst motsvarar färgprovet.

1

- kiselgrå (2)
- askgrå
- pärlgrå
- sandgrå (23)
- mildgrå

- 2
- metallgrå (6)
  - silvergrå (2)
  - stålgrå (10)
  - kallgrå (4)
  - askgrå (3)

- 3
- pärlgrå (13)
  - askgrå (6)
  - rosagrå (1)
  - stålgrå (4)
  - sandgrå (1)

man	(8)	kvinna	(17)		
Ålder:	< 21	(6)	21-30	(1)	31-40 (7)
	41-50	(2)	51-60	(7)	> 60 (2)

Resultatet är entydigt. Några få lyckades pricka rätt. Färgnyans 1 har uppenbarligen fått helt fel benämning. Kanske vore det idé för färgfirman att byta namn på färg 3 då *askgrå* uppfattas som negativt av många. *Pärlgrå* skulle ge kunden mycket positivare associationer.

Att använda färgprov i en ordbok i stället för definition ter sig orealistiskt.

4 Sammansättningar med grå som efterled i SAOB

4.1 Sammansättningarnas förleder, ålder, bruklighet och exempel på språkprov

Antalet sammansättningar i SAOB med *grå* som efterled är 101 st. Förlederna utgörs av adjektiv som *dunkel*, *ljus*, *mild*, andra färgadjektiv eller substantiv, särskilt sådana som refererar till något i naturen eller som utgör material som *bly*, *fukt*, *järn*, *mossa*, *mus*, *natt*, *oliv*, *sand*, *silver*, *skymning*. Jag hänvisar till den utförliga analys av förleder använda i sammansättningar med färgadjektiv som finns hos Lange 2002: 21 ff.

Den äldsta sammansättningen i SAOB är *askgrå* med första belägg från 1528 använt av Olaus Petri. Övriga ord från 1500-talet är *apelgrå*, *gulgrå*, *isgrå*, *ljusgrå*, *lybskgrå*. Från 1600-talet är bl. a. *duvgrå*, *järngrå*, *svartgrå*; från 1700-talet bl. a. *musgrå*, *pärlgrå*, *silvergrå*, *smutsgrå*, *stålgrå*; från 1800-talet bl. a. *dimgrå*, *forngrå*, *isabellgrå*, *modegrå*, *sidengrå*, *stickelgrå*; från 1900-talet *mildgrå*, *nattgrå*, *sandgrå*, *skuggrå*, *sparvgrå*. Att dra kulturhistoriska slutsatser utifrån ordens tidigaste belägg är ibland möjligt.

Att orden i nutid utgör en spegel för kultur och samhälle kan ett urval av de sammansättningar man kan hitta i Språkbanken eller Presstext visa. Orden återfinns inte i SAOB av olika skäl. *Avgasgrå*, *betonggrå*, *bunkergrå*, *diskbänksgrå*, *förortsgrå*, *göteborgsgrå*, *pansargrå*, *sextiårsgrå*, *skärgårdsgrå*, *stalingrå*, *trendgrå*, *välferdsgrå* m. fl. Dessa ord är väl snarast att betrakta som ad hoc-bildningar och har sällan mer än ett enda belägg, men uppfinningsrikedomen hos språkanvändarna och uttrycksfullheten hos ordet *grå* är fascinerande. *Grå* som efterled är mycket produktivt i svenskan.

I detta avsnitt vill jag också ge exempel på de språkprov i SAOB som sammansättningarna förekommer i. Språkproven är slumpvis valda och ordnade kronologiskt. Av utrymmesskäl i ord-boken förekommer väldigt få utförda språkprov; orden är bara belagda med hänvisning till källa.

- (1) The wore .. altijdh såsom *halffgrå* emoet honom. SWART *GI* 119 (1561)
- (2) Brudhens Wagn, .. för hwilken gingo 8. *appelgrå* Hästar, medh rödha rumpor och maan. PETREUS *Beskr.* 2: 166 (1614)
- (3) Ett Barn mäd *Dufw-gråt* Håår. LUCIDOR (*SYS*) 225 (1672)
- (4) Stålblå, *stålgrå*, chalybeus, färgen hos i blått anlupet stål. MARKLIN *Illiger* 86 (1818)
- (5) Vilda hästar äro till färgen alltid *musgrå*. BERLIN *Lsb.* 36 (1852)
- (6) Han begynte häftigt darra och blef *askgrå* i ansigtet. TOPELIUS *Fält.* 4: 619 (1864)
- (7) Landsvägen slingrar sig fram, *grusgrå*, med vattenfyllda hjulspår. HANSSON *Nott.* 104 (1885)
- (8) Dödsrikets *skumtgråa* dal. FRÖDING *Stänk.* 167 (1896)
- (9) Den *formgrå* katedralen (*i Santiago*). *SD* 1898, nr 253, s. 5
- (10) *Fuktgrått* töcken tjocknar. HANSSON *NVis.* 112 (1907)
- (11) Ett vilt skratt skar genom rymden i en rytande *stormgrå* falsett. *PåSkid.* 1928, s. 87
- (12) Sverige har lanserat den *kanongråa* strumpfärgen. *SvD(B)* 1932, nr 144, s. 8
- (13) En bondehop i *råttgrå* tröjor. MOBERG *Rid.* 102 (1941)

Väldigt många av beläggen förekommer i skönlitterära texter, vilket inte är oväntat. Man kan få en känsla av att förleden inte finns med bara för att precisera färgen utan för att ge en positiv eller negativ känsla eller att ordet *grå* används för att fylla behovet av ett adjektiv. Användningen i (11) avviker genom att ordet används för att beskriva ett ljud. Jämför med exempel (26) nedan. Att jämföra färgen på en häst med den på en mus ger en spännande kontrast. De här exemplen härrör från språkbruk fram till 1941 och ger en vink om användbarheten av ordet förr, men det gäller i hög grad även i nutida språkbruk.

4.1.1 Språkprov ur konkordanser

De två enkäter som berörde människors positiva och negativa associationer till grå färgnyanser visade ju på att man kan ha diametralt olika uppfattning om samma ord. Att hitta belägg för någon förändring av användningen i skriftspråket är inte så lätt. Nedan ges några exempel från nutida språkbruk som delvis pekar i en sådan riktning men någon större skillnad är det inte fråga om.

- (14) I sin vita kappa, ut i det *stålgrå* ljuset en april dag i Detroit. LUNDGREN *Oates Gör vill* 1976
- (15) Sorgen skärpte hennes *askgrå* skönhet. PREIS *Rice Samtvamp* 1977
- (16) Inredningen i övrigt är falskt vitmurade väggar, bord med *trendgrå* vaxdukar, levande ljus. *DN* 15/8 1987

- (17) En edsvuren *stålgrå* kämpe tecknad av David. *DN* 27/8 1987
- (18) Här ligger nyrenoverade lilla baren El Khada: *metallgrå* väggar och eleganta guldornament. *Expressen* 4/1 1992
- (19) Världen är så *apelgrå*. Den ekar i mitt huvud på Hässleholmen, Stefans och Elisabets 70-talsförort. Så sliten och *apelgrå*. *Expressen* 19/9 1994
- (20) Långt, långt bort i en *dunkelgrå* forntid fanns det brunnsdrinkning. *DN* 7/5 1996
- (21) En regnig *höstgrå* dag står den (*dvs. kyrkan*) vacker och uppfordrande. *DN* 19/9 1998
- (22) *Metallgrå* dukning *Vi* 22/10 1998
- (23) Höstsådden skymtar *olivgrå* i diset. *DN* 13/12 1999
- (24) På våren växlar gass med *isgrå* nätter. *Hufvudstadsbl.* 10/1 2003

Isgrå har som sista belägg 1799 i SAOB och brukligheten (numera mindre br.). Det visar på vanskligheten att ange bruklighet för den här typen av ord. Definitionen på *isgrå* finns nedan i avsnitt 4.3. Kanske den fortfarande gäller, i alla fall betydelsen kall. Användningen av *apelgrå* är helt ny och ansluter inte alls till Staffansvisan och absolut inte till definitionen i SAOB. *Askgrå* används nu som förr om ansikte, men inte som i (15). Exempler (14), (16), (17), (18), (22) ansluter till *Kyander* i inledningen av artikeln.

Vad man kan konstatera är att inom den samhällskritiska journalistiken används *grå* flitigt och då med negativ klang. I skönlitteratur, särskilt i lyrik, har användningen alltid varit stor och då ofta med ett stämningsskapande syfte. Den nya grå cybervärlden har ännu inte satt sina spår i skriftspråket, i alla fall inte i de texter jag haft tillgång till.

4.2 En jämförelse av definitioner

Sandgrå, *opalgrå*, *pärlemorgrå*, *rökgrå* har som definition «jfr -färgad»; *höstgrå*, *silkesgrå*, *sjögrå* har som definition «jfr -blå». Redaktören menar att den betydelse som finns under -färgad respektive -blå gäller även för efterleden -grå. Om ord för färgnyanser har synonymer och om man kan definiera som gjorts i exemplen ovan ställer jag mig tveksam till. Efterleden *färgad* är neutralare än *grå* och jag tror inte att språkanvändaren valt efterleden *grå* utan anledning. För mig är *sandgrå* något mer än *sandfärgad* och färgen har en annan kulörhet. Att välja en helt annan färg som definition förkastar jag.

Mullgrå är definierat *jordgrå* vilket visar på att orden skulle vara synonymer. Här skulle man faktiskt kunna tala om hyponymi men definitionen är inte formulerad så. *Lortgrå* har definitionen *smutsgrå* vilket är en synonym med annat stilvärde och det kanske skulle kommenterats av redaktören.

Utifrån förleder med gemensamma drag vill jag jämföra definitionerna mer systematiskt. Först redovisas definitioner för ord med förleder som betecknar djur och sedan följer förleder som utgörs av färgadjektiv.

<i>duvgrå</i>	_____
<i>gäddgrå</i>	med samma grå färgnyans som den gäddan har på sidorna.
<i>kaningrå</i>	som har samma gråa färg som kaninen.
<i>kastorgrå</i>	som har bäverns blekt bruna, i grått skiftande färg.

<i>mullvadsgrå</i>	som har mullvadsskinnets mjukt mörkgrå färg.
<i>musgrå</i>	matt gråröd l. gråbrun l. grågul, råttgrå;
<i>rapphönsgrå</i>	_____
<i>råttgrå</i>	som har samma grå färg som en råtta.
<i>sparvgrå</i>	_____

Definitionerna är väldigt olika formulerade och nedan systematiserar och kommenterar jag dem.

- De tre färgnyanser som har fågelnamn som förled saknar definition men har alla utförda språkprov. Språkprovet ersätter definitionen. (*Duvgrå* används om hår, *rapphönsgrå* om klänning, *sparvgrå* om kolibri.)
- Fyra definitioner utgörs av en relativsats.
- Fem definitioner relaterar till det djur som finns i förleden; undantag är *musgrå*.
- Encyklopedisk information finns på *kastorgrå*, där man får veta att det är en bäver. Egentligen är informationen onödig eftersom kastor redan är förklarad.
- *Kaningrå* och *råttgrå* skiljer sig åt genom bestämd och obestämd form hos djuret. Den bestämda formen *kaninen* pekar på arten kanin och den obestämda formen *en råtta* på vilken råtta som helst. Alla råttor har inte samma färg skulle man kunna tolka det som. Jämför med *gäddgrå*.
- *Gäddgrå* har ett utfört språkprov och det handlar om kläde inom den österrikiska armén (PT 1904). Kan man inskränka färgnyansen till den som finns på gäddans sidor?
- Tre definitioner innehåller andra färgnyanser som synonymer. På *musgrå* anstränger redaktören sig för att fånga in kulörheten och avslutar med färgen hos ett annat djur.
- *Mullvadsgrå* innehåller ett värderande adjektiv *mjukt* som ger ytterligare en konnotation nämligen till kvaliteten på skinnet. Belägget är naket men kontexten i ett språkprov kunde kanske gett den positiva information som finns i definitionen.

Är det bra att så pass lika ord har så olika definitioner som spretar åt så olika håll? SAOB är skriven av många olika redaktörer under mer än hundra år så förklaringen är given, men det hindrar inte en diskussion om hur det kan göras enhetligare. Jag vill här citera Fjeld:

Jeg håper likevel å ha vist at det er mye å vinne på å forsøke å utnytte systematisk semantiske relasjoner ved adjektivbeskrivelse, i stedet for ad hoc-beskrivelser fra ord til ord. Det vil gi både redaktørerne og brukerne mer oversikt over innholdet. /.../ Med elektroniske ordbøker bygd opp etter databaseprinsippet vil slike løsninger gi mye bedre grunnlag for oversikt over det uregjerlige leksikonet. (1999: 95)

Det är inte svårt att instämma i detta. Hur ser det andra exemplet ut?

<i>blågrå</i>	grå med skiftning i blått
<i>brungrå</i>	grå med skiftning i brunt
<i>gredelingsgrå</i>	grå med skiftning i gredelint
<i>gulgrå</i>	grå med skiftning i gult
<i>gröngrå</i>	grå med skiftning i grönt
<i>rosagrå</i>	rosengrå
<i>rödgrå</i>	grå med skiftning i rött; äv.: röd o. grå; förr äv.: rödskimlig

skärgrå grå med skiftning i skärt
svartgrå 1) grå med skiftning i svart; mörkgrå; smutsgrå; äv.: svart o. grå; äv. bildl. 2) om arbete: (mer l. mindre) svart

Dessa definitioner uppvisar en helt annan enhetlighet och systematik. Det är endast *rosagrå* och *svartgrå* som avviker. Synonymerna till *svartgrå* hade inte behövts. *Svartgrå* har fått tillägg om bildlig användning. Det borde egentligen många av dessa sammansättningar med *grå* ha; det är ju sällan färgnyansen användaren är ute efter. *Rosengrå*, som definierar *rosagrå*, har definitionen: *grå med skiftning i rosenrött*. *Rosa* har definitionen: *som har en färg(nyans)utgörande en blandning av vitt o. (matt)rött (liknande vildrosornas ljusröda färg)*. Det hade menar jag gått alldeles utmärkt att följa mönstret för de andra färgnyanserna.

Till sist i detta avsnitt kommer några udda och avvikande definitioner.

fältgrå om den mellangrå färg (med dragning åt grönt) som användes för den tyska fältuniformen under världskriget
halvgrå 2) bildl.: halvt gramse (på ngn); äv. i uttr. det står halvgrått emellan (tvenne personer) o. d., det råder ett ngt kyligt förhållande mellan (tvenne personer) (jfr med ex. (1) ovan)
isgrå som har den av luftblåsor uppfyllda isens gråa färg, gråvit; särsk. om det av åldern grånade håret (äv., i överförd anv., om person: gråhårig) samt, i mer l. mindre bildl. anv., om den «grå» forntiden l. om föremål l. förhållanden som härstamma från l. påminna om denna; äv. (med anslutning till IS, sbst. l. 1 c g) bildl.: kall, gråkall
lingrå som har samma (brun)gråa färg som lin får gm (ängs)rötning
skuggrå som på grund av befintlighet i skugga (o. på långt avstånd) har en grå l. gråaktig färg; som har den grå färg som ngt som befinner sig i skugga stundom får

De här definitionerna är lite för mångordiga, röriga, upprepande och oprecisa men också vilseledande och för snäva, menar jag. *Lingrå* har ett belägg som är naket men egentligen handlar det om silke. Övriga belägg handlar om hår, garn och väv och jag tror att redaktören borde ha refererat till lingarn istället för till röttningsprocessen.

Hur mycket text orkar ordboksanvändaren ta till sig? Hur stora variationer får det vara? Man får förstås inte glömma att definitionerna ovan tillkommit under en mycket lång tidsperiod och att varje redaktör har haft rätt att sätta sin prägel på artiklarna, på gott och ont.

4.3 Kontext och lexikalisering

Svanlund 2002 menar att en sammansättnings betydelse aldrig motsvarar summan av delarna, vilket brukar sägas om en icke-lexikaliserad sammansättning. Additionstanken förutsätter, menar Svanlund vidare, att ordens betydelseelement är kontextoberoende och invarianta och att lederna alltid bär med sig samma betydelsekomponenter.

Betydelsen förutsätts ligga i själva orden. De är oberoende av de människor som använder tecknen för att kommunicera med, och de är oberoende av de attityder och föreställningar om världen som dessa människor upprätthåller. Dessutom framställs varje tecken, varje ord, som oberoende av orden runt omkring, dvs. kontexten. (Svanlund 2002: 22)

Då de flesta av sammansättningarna i denna undersökning är uttryck för hur något ser ut eller är eller används för att beskriva känslor hos sändaren är kontexten viktig för betydelsen. Jag

menar att det är en gradvis förskjutning av hur viktig kontexten är. Ju mer oegentlig eller metaforisk användningen är, desto större vikt får kontexten. En sammansättning kan vara lexikaliserad ibland – ibland inte. Låt oss titta på två exempel med ordet *askgrå*.

(25) Nickeloxiden är *askgrå*. BERZELIUS *Kemi* 2: 575 (1812)

(26) Hans tenor som skiftar från eko mellan granitklippor till *askgrå* viskning är lika skön och pregnant i alla lägen. *DN* 23/9 2000

Jag menar att Berzelius (25) i den kemiska kontexten använder en helt genomskinlig sammansättning. Föreningen nickeloxid har ett utseende som är grått som aska. Han förutsätter att läsaren vet vilken färg aska har och därmed har han lämnat saklig information utan att vilja säga något annat. För en nutida läsare är ordet fortfarande summan av delarna i detta sammanhang.

(26) är hämtad ur en musikrecension. Vad betyder *askgrå* här? En viskning kan för mig inte ha en färg utan är en utsaga manifesterad med låg volym. Det finns i texten en kontrast mellan granit och aska respektive eko och viskning. Skribenten vill säga något om sångarens register och tar till ytterligheterna aska och granit. *Askgrå* är här en ogenomskinlig och icke härledbar sammansättning. Användningen är metaforisk och som en följd därav lexikaliserad.

Tvärtom kan man också mena att i (25) är sammansättningen konventionaliserad och därmed lexikaliserad, medan i (26) rör det sig om en ad hoc-bildning och därmed är sammansättningen icke-lexikaliserad.

En slutsats av exemplen ovan är att en och samma sammansättning kan vara summan av delarna men också något mycket mer. Man kan inte en gång för alla slå fast var på skalan en sammansättning befinner sig, om man nu ser lexikalisering som något på en skala (jfr Bakken 1998). Kontexten kan vara av stor vikt men också utan vikt för ordets betydelse. När man talar om lexikalisering av sammansättningar handlar det oftast eller alltid om ett antingen eller-förhållande. Jag menar att man kan tala om ett både och-förhållande, inte att det finns olika grader av lexikalisering utan ett och samma ord är både lexikaliserat och icke lexikaliserat.

5 Arbetsmetod

5.1 Funktion hos ordet grå

För att komma åt betydelsen hos ordet *grå* som efterled vill jag diskutera om ordet har en funktion som går utöver betydelsen okulör elementarfärg. Jag vill jämföra efterleden med de adjektivbildande suffixen *-aktig*, *-artad* och *-mässig*. I SAOB betraktas dessa som sammansättningsefterleder men de saknar egen betydelse och är just adjektivbildande.

Jag ställer mig frågan om det finns någon parallellitet, men bara i vissa kontexter och då särskilt i modernare språkbruk. Betyder *förortsgrå*: *grå som (i) en förort* eller bara *så som det är i en förort* i satsen *scenen är helt igenom förortsgrå*? Betyder *miljonprogramsgråa betongfasader*: *gråa som i miljonprogrammet* eller *fasader sådana som i miljonprogrammet*? Andra liknande exempel är *anstaltsgrå*, *bunkergrå*, *citygrå*, *diskbänksgrå*, *efterkrigstidsgrå*, *fängel-segrå*, *lumpargrå*, *socialistgrå*, *välfärdsgrå*. Alla är exempel från Språkbanken.

Avser språkanvändaren verkligen färgen *grå* eller fyller färgen bara funktionen adjektivbildande suffix eller kanske både och? Finns det en tendens i nutida språkbruk, med tanke på hur produktivt *grå* är som efterled, till grammatikalisering av ordet *grå*? Man kan konstatera

att *grå* som efterled ofta har en förstärkande funktion eller ger förleden en ytterligare dimension eller fungerar som någon sorts stilistisk markör. Exempel på detta är uttrycken '*dystergrå* byggnad', '*tråkgrå* byggnad', '*smutsgrått* vatten' och satsen 'vinden var *frysgrå*, elak, missunnsam' i stället för bara *dyster*, *tråkig*, *smutsig* och ja vad ska man ersätta *frysgrå* med? Kall är för svagt och frysande omöjligt.

5.2 Systematisering

Vad betyder grå som efterled? Varför används ordet grå? Vad betyder förleden? Har förleden en färg? Hur påverkar förleden grå? I vilken kontext står sammansättningen? Är språkproven mycket gamla? Är ordet levande? Är ordet så centralt eller ogenomskinligt att det förtjänar att tas med i en ordbok?

Uppslaget till denna artikel fick jag då jag i mitt arbete på SAOB stod inför uppgiften att definiera sammansättningen *timmergrå*. För att kunna ringa in betydelsen ställde jag upp ett antal frågor som lätt kan besvaras och som liknar någon sorts komponentanalysmodell och som bildar grunden för den semantiska analysen av ordet. Materialet bestod av endast sex excerpter och först återger jag språkproven som är min utgångspunkt och som representerar den användning av ordet som jag ska beskriva.

(27) I några av de stora norrlandssocknarna möter oss en säregen kvarleva av medeltida stadsväsen i de timmergrå kyrkstäderna. NÄSSTRÖM *Forn* 1:182 (1941)

(28) Kanske slöt sig en fyrkant timmergrå ryggåshus, starkt solbrända på sydsidan, till det trappgavlade stenhuset. *TurÅ* 1947, s. 201

(29) Gårdarna icke faluröda (och vida synliga som nutidens) utan timmergrå .. (täckta med halm eller ved, bärande markens egna färger). *TurÅ* 1949, s. 65

(30) Timmergrå byar och hoprotade rödfärgssamhällen, som ännu inte fått egen bio. JOHNSON *Se dig inte om* 135 (1950)

(31) Timmer-grå *Östergren* (1958)

(32) Små, gamla, vackert snickrade korsvirkesgårdar, antingen timmergrå eller faluröda, kantar festivalens sträckning längs Siljans södra strand. *DN* 3/7 1997

Frågor och svar till ordet *timmergrå* i beläggen.

- Är sammansättningen kopulativ eller determinativ? Svar: determinativ.
- Vad för betydelser finns hos förleden timmer? Svar: timmer fällt i skogen, massaved, såg-timmer och virke, här endast virke.
- Vilken färg har timmer? Svar: gulaktig.
- När är timmer grått? Svar: efter viss ålder och/eller viss behandling, här endast ålder.
- I vilken kontext står timmergrå? Svar: som bestämning till eller beskrivning av byggnader av olika slag, gårdar, byar och kyrkstäder. Ibland står ordet som kontrast till faluröd.
- Finns det hos språkanvändaren en vilja att uttrycka något mer än en färgnyans, vilket är utläsbart ur kontexten? Svar: en beskrivning av historiska miljöer.
- Saknas någon betydelsenys i materialet? Svar: ja att man genom behandling med järnvitriol kan åstadkomma en sorts patinering av timret.

- Finns en negativ eller positiv betydelsekomponent? Svar: äldre tider, efterbliven landsbygd, fattigdom och möjligen skönhet.
- Kan man skönja en förskjutning vad gäller negativa resp. positiva associationer över tiden? Svar: knappast; möjligen kan man utläsa någon skillnad mellan 1997 och de andra belägen.

Med dessa frågor tror jag mig ha ringat in betydelsen hos *timmergrå*.

I avsnitt 4.2 gav jag exempel på definitioner. Definitionerna i SAOB är och bör vara formelartade, för en ordbok är något systematiskt ordnat och användaren ska kunna känna igen sig från ord till ord. Definitionerna jag gett exempel på är lite spretiga och jag ger nedan förslag till användbara formler.

- som har den grå färg som ... har
- som har den grå färg som påminner om
- grå som ...
- grå som av ...
- grå med skiftning i ...
- förleden görs till adverb: *mildgrå* blir *milt grå*
- ingen definition – endast språkprov

Inte krångligare än så här behöver det vara och inte med mer information. Förledens betydelse är ju förklarad under just förleden. Behövs encyklopedisk eller etymologisk information av olika skäl eller tillägg om dialektal användning måste det naturligtvis läggas till.

Arbetsdefinitionen på *timmergrå* blev: grå som åldrat (obehandlat) timmer. Till diskussionen om sammansättningen är lexikaliserad vill jag mena att inget av språkproven pekar på någon betydelse som inte är förutsägbar eller genomskinlig, men jag menar ändå att *timmergrå* är en lexikaliserad sammansättning eftersom ordet inte betyder grå som timmer utan den färg som timmer har efter en viss tid och efter ett visst åldrande.

6 Sammanfattning

Den förändring som skett av människors upplevelser av färgen *grå* och dess nyanser som jag genom mina enkätundersökningar har belägg för finns inte så många belägg för i skriftspråket ännu. Vid en omarbetning av ordet *grå* i SAOB bör den moderna användningen av *grå* komma med som tillägg till den nuvarande definitionen. Ett bra språkprov skulle kunna vara: «Grått betyder förflyttning, att rummet du befinner dig i är en plats för transport och genomströmning, både i tid och rum.» (SDS 2002: B3)

Med hjälp av den diskussion kring definitioner av sammansättningar med *grå* som efterled och de frågor jag ställt samman inför definierandet av ordet *timmergrå* har jag försökt komma fram till en systematisk arbetsmetod som är användbar vid den här typen av ord. Att med en definition ens komma i närheten av den exakthet som man gjort inom färgindustrin genom NCS är omöjligt och kanske inte heller önskvärt i en ordbok.

Referenser

- Bakken, Kristin 1998: Leksikalisering av sammensetninger. Oslo.
- Ahnlund, Gunilla 1986: Färg – känna och uppleva. Helsingborg.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 1997: Leksikalisk beskrivelse av adjektiv. I: *Nordiska studier i lexikografi 4*, 85-96. Helsingfors.
- Färgboken färglära för praktiskt bruk 1965: Svenska Slöjdföreningen. Stockholm.
- Färgsystemet NCS 1995: Bok 2, Upplevelse av färg och färgsatt miljö. R. Küller, L. Sivik, Å. Svedmyr, A. Hård. Stockholm.
- Lange, Sven 2002: Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. Det svenska ordförrådets utveckling 1800-2000. Göteborg.
- SAOB 1893 f. = Svenska Akademiens Ordbok. Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien. Lund.
- Svanlund, Jan 2002: Lexikalisering. I: *Språk och Stil* 12, 7-45. Tidskrift för svensk språkforskning. Uppsala.